

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi*

Analysis of Edward Fitzgerald's Rendering of Omar Khayyam's Rubaiyat within the context of Translation Studies, Hermeneutics, and Literary Psychology

Rabia Aksoy Arıkan¹

Email: rabiaksoy9@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9074-7428>

Received: July 01, 2026

Accepted: July 28, 2026

ÖZET

XI. yüzyılda yaşayan İran'ın önemli bilim insanlarından biri olan Ömer Hayyam'ın XVIII. Yüzyılda Batı'da rubailerıyla tanınan "İngiliz Hayyam" olarak anılan ve Hayyam'ın rubailerine yaptığı çeviriyle Doğu-Batı arasındaki köprüleri kuran, insanın manaya bakışını farklı diller ve yorumlamalarla önüne açan Edward Fitzgerald'ın çevirileri günümüzde hâlen okunmaktadır. Yapılan çalışmada, Hayyam'ın Farsça özgün hâliyle Fitzgerald'ın İngilizce yorumu ile Abdülbaki Gölpınarlı, Ali Güzelyüz, Ahmet Kırca ve Sabahattin Eyüpoğlu'nun Türkçe çevirileri, çeviribilim, yorumbilim ve edebî psikoloji açısından analiz edilmiştir. Çalışmada, insanlığın ihtiyaç duyduğu ortak değerlerin günümüz algısıyla yeniden yorumlanarak çeviriye yansımaları üzerinden iletilen mesajların güncellenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın asıl amacı, Danica Seleskovitch ve Marianne Lederer'in (1960) öncülüğünü yaptığı yorumlayıcı çeviri kuramı açısından analiz edilecek rubai çevirilerinin betimlemesini yapmak ve farklı çevirmenlerin rubai çevirileriyle örnekendirilmesini sağlamaktır. Çalışmanın bir diğer amacı, günümüzde dünyanın ve insanlığın ihtiyaç duyduğu birlik, bütünlük ve insani anlayışta ortaklık gibi hususlarda, bugünkü bilinçle Hayyam'ı yeniden ele almak, yorumlamak ve hatırlatmaktır. Friedrich Schleiermacher'in (1977) çeviribilim ve yorumbilim yöntemleri, edebî psikoloji değerlendirmeleri, Doğu-Batı eksenini, geçmiş-gelecek bakış açıları, birlik felsefesi ve çevirilerin özgünlüğü üzerinden rubai çevirilerinde karşılaştırma ve yorumlamalar yapılmıştır. Hayyam'ın zamansız rubailerinin bu çağda da zamanın ruhunu yakaladığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeviribilim, Yorumbilim, Edebi Psikoloji, Ömer Hayyam, Edward Fitzgerald.

ABSTRACT

Omar Khayyam, one of Iran's leading scholars of the XIth century, was known in the West during the XVIIIth century as the "English Khayyam" for his quatrains; through his translation of Khayyam's quatrains, he built bridges between the East and the West, and his work, which opened up new perspectives on the meaning of life through different languages and interpretations, is still read today. In this study, Khayyam's original Persian text, Fitzgerald's English interpretation, and the Turkish translations by Abdülbaki Gölpınarlı, Ali Güzelyüz, Ahmet Kırca and Sabahattin Eyüpoğlu have been analysed from the perspectives of translation studies, hermeneutics and literary psychology. The study aims to update the messages conveyed through translations by reinterpreting the shared values humanity requires in light of contemporary perceptions. The primary objective of the study is to describe the translations of rubais to be analysed from the perspective of the interpretive translation theory pioneered by Danica Seleskovitch and Marianne Lederer (1960), and to provide examples using the rubai translations of various translators. Another aim of the study is to re-examine, interpret, and remind us of Hayyam through the lens of contemporary consciousness, particularly regarding issues such as unity,

* Bu makale 7-9 Mayıs 2026 tarihinde Isparta Süleyman Demirel Üniversitesinde düzenlenen 5.Söylem Filoloji Sempozyumunda çevrimiçi bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Dr., İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çankırı Karatekin Üniversitesi- Türkiye

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

integrity, and the shared human understanding that the world and humanity require today. Comparisons and interpretations of the rubai translations have been made through the lens of Friedrich Schleiermacher's (1977) methods in translation studies and hermeneutics, literary-psychological assessments, the East-West axis, past-future perspectives, the philosophy of unity, and the originality of translations. It has been observed that Hayyam's timeless quatrains continue to capture the spirit of the age.

Keywords: Translation Studies, Hermeneutics, Literary Psychology, Omar Khayyam, Edward Fitzgerald.

GİRİŞ

Çeviribilim terimi ilk kez 1975'te, Kopenhag'daki Uluslararası Dilbilim Kongresi'nde James tarafından, "The Name and Nature of Translation Studies" adlı bildiride "translation studies/çeviri çalışmaları" ifadesinin çeşitli dillere çevrilmesiyle ortaya çıkmıştır. Sonrasında bu terim, Fransızca "traductologie" ve İspanyolca "transductología" biçiminde aktarılmıştır. Türkçede ise, İngilizce kökenli değil, Fransızca "traductologie" teriminden yola çıkarak "çeviribilim" olarak kullanılmaya başlanmıştır (Sığırcı, 2022, s. 19). Çevirinin, farklı diller ve kültürlerle sahip bireyleri ve toplumları bir araya getirme amacını taşıması ve başka dillerde, başka okuyuculara yönelik metinlerin anlamını belirginleştirmesi; farklı kültürlerle ve ideolojilere sahip düşüncelerin, çeviriyi yalnızca bir bilim dalı değil, aynı zamanda bir yorumbilim/hermeneutik perspektiften de incelenmesini mümkün kılmaktadır. Alman Romantiklerinden Friedrich Schleiermacher (1768-1834) yorum biliminin öncülerinden sayılır. Schleiermacher, yorumbilimi, bireyin düşüncelerini doğru bir şekilde sunma, sözleri üçüncü şahsa iletme ve sözleri doğru anlamlandırma sanatı olarak tanımlamıştır. Ona göre, anlamlandırma ve yorumlama süreçleri "yeniden yapılandırma" ile sonuçlanır ve bu süreçlerde "yanlış anlama" olasılığı mevcuttur; bu nedenle anlam aranmalıdır. Bu yüzden, "yanlış anlamamanın olduğu her yerde yorumbilim vardır" (a.g.e., s. 113). Çeviribilimin bağımsız bir alan olmasında önemli rol oynayan Alman dilbilimci Hans Vermeer, "Çeviri, en başından beri yorumbilimin ta kendisidir" diyerek, çeviribilim ile yorumbilimin derin ilişkisini vurgulamıştır (a.g.e., s.108). Vermeer'in bu görüşleri, Heidegger, Gadamer ve Ricoeur tarafından geliştirilerek desteklenmiştir (a.g.e., s. 112).

Hermeneutik (yorumbilim) terimi, Yunan mitolojisinde "Tanrı'nın buyruklarını insanların anlayabileceği bir dile çeviren haberci" olan Hermes kelimesinden türemiştir. Hermes aynı zamanda dilin ve yazının yaratıcısıdır. Bir çevirmen olarak Hermes, Tanrı'nın sözlerini insanların anlayabileceği hale getirirken, "bir yandan bu alanlar arasındaki farklılığın korunmasını sağladığı kadar, diğer yandan bu alanlar arasındaki sürekli bir kaynaşmayı da mümkün kılmaktadır" (Tatar, 2004, s. 12; Uslu, 2006, s. 14). Çevirmen ve yorumcu, ilettikleri mesajı tarihsel koşullarda Hermes gibi çalışarak, benzer bir görev bilinciyle iletmeye çalışır (Uslu, 2006, s. 21). Halil İnalcık ise yorumbilimini, başka bir kültüre ait bir metni veya düşüncüyü, yaşayan dünyaya anlaşılır biçimde aktarma ve çevirme sanatı olarak tanımlamıştır (İnalcık, 2013; Uslu, 2006, s. 45). Yorumbilim, Batı dillerinin tamamında çok küçük yazım ve söyleyiş farklarıyla birlikte aynıdır. Fransızca "herméneutique", İngilizcede "hermeneutics", Almancada "Hermeneutik" ve İtalyancada "hermeneutica" şeklindedir. İlk olarak, Orta Çağ'da kutsal metinleri anlamlandırmak ve metinlerin derin anlamına nüfuz etmek amacıyla geliştirilmiş bir yöntem üzerine kuruludur. Bu nedenle, kutsal kitapların okunmasında sıkça kullanılır (Sığırcı, 2022, s. 111). Yorumbilimde amaç, metni doğru anlamak ve özellikle metinde güç olanı idrak etmektir. Yorumbilim, yazılı metinlerin ve anlamlandırılması gereken imgelerin birden fazla anlam taşıdığını ifade eder. Ayrıca, metnin yüzeysel anlamı, görünen ve sıradan okurlar tarafından anlaşılabilir; bunun yanı sıra, daha derin bir anlam da mevcuttur. Yorumcunun görevi, bu derin anlamı keşfedip ortaya koymaktır. Bu nedenle yorumbilim, metnin söylemek istediği şeyi temel alarak anlamayı ve duyguyu kavramayı hedefler (a.g.e., s. 112).

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam rubaileri çevirilerinin çeviribilim, yorumbilim ve edebî psikoloji açısından analiz edileceği bu incelemede, çevirmenlerin metnin söylem dünyasını doğru veya yanlış anlamaları durumunda kaynak metinde ortaya çıkabilecek sorunlar üzerinde durulacaktır. Ayrıca,

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

Fitzgerald'ın hedef kültürle özdeşleşmiş çevirilerinde kültürün yanlış aktarımını önlemeye yönelik yapılabilecekler de araştırılmıştır. Çevirilerde ortaya çıkan farklı Hayyam yorumları, çevirmenlerin hayata bakış açılarını yansıttıkları için, çeviribilim, yorumbilim ve edebî psikoloji açılarıyla değerlendirilmiştir. Hayyam'ın rubai çevirileri, bilinçli olarak açık, eksik, çok anlamlı ve yorumu okuyucuya bırakan metinler olduğundan edebî psikoloji açısından değerlendirmeye oldukça uygundur. Dolayısıyla, rubailerin bu açıdan da değerlendirilmesinin daha isabetli olacağı kanaatine varılmıştır. Çalışmanın amacı, zamanını aşan XI. Yüzyıl şairi Ömer Hayyam'ı, derin anlamlara sahip rubailerıyla geçmiş ile geleceğin, doğu ile batının birleştiği bu zaman diliminde yeniden yaşam alanına getirmek; rubailerin farklı çevirmenlerin yorumlarıyla incelenmesini sağlamaktır. Çalışmanın edebi çerçevesindeki ilk bölümde, Ömer Hayyam ve Edward Fitzgerald'ın hayatları ele alınmış, ardından rubailer ve çevirileri hakkında bilgi verilmiştir. Kuramsal çerçevede, Hayyam'ın rubai çevirileriyle ilgili bilgiler sunulmuş; çalışmanın yöntemi açıklanmış; Fitzgerald, Abdülkadir Gölpinarlı, Sabahattin Eyüpoğlu, Ahmet Kırca ve Ali Güzelyüz çevirilerinin tasavvuf çevirmenliğiyle karşılaştırmaları, Danica Seleskovitch ve Marianne Lederer'in (1960) yorumlayıcı çeviri kuramı ile Friedrich Schleiermacher'ın (1977) çeviri yaklaşımları kullanılarak, çeviri, bilimsel, yorum bilimsel ve edebî psikoloji perspektifleriyle incelenmiş ve analiz edilmiştir. Yorumlayıcı çeviri kuramına uygun olarak yapılan bir çeviri, eşdeğer bir çeviri olarak kabul edilir. Bu çalışmanın amacı, bu kuramın özünün yorumlandığı rubailerin farklı çevirmenler tarafından çevirilerinin analizini yapmaktır. Çalışma, temel olarak insanlığın en çok ihtiyaç duyduğu günümüzde doğuyla batıyı yeniden bir araya getiren birlik anlayışını, insan olmanın gerektirdiği ortak duyguların ötekileştirilmesine gerek olmadığını inanç boyutundan göstermektedir. Tüm bu değerlendirmelerin tartışıldığı ve günümüz anlayışıyla ele alınan Hayyam'ın zamansız rubailerinin incelemesi, sonuç bölümünde bulgular, bugünkü idrak ve katkılarla ifade edilen bakış açısıyla sonlandırılmıştır.

EDEBÎ ÇERÇEVE

Ömer Hayyam (1048-1131), XI. Yüzyılın önde gelen matematikçilerinden ve astronomlarından biridir. Ancak onun bilimsel kişiliği Doğu ve Batı'da uzun süre şiirleriyle gizlenmiş bir perde arkasında kalmıştır. Nişabur'da başladığı eğitimini, dönemin önemli âlimlerinden Nâsirüddin Şeyh Muhammed Mansûr ve Muzaffaküddin Abdüllatif b. El-Lübbâd gibi isimlerin yanında sürdürdü. Aynı zamanda, Hasan Sabbah ile aynı medresede eğitim görmesi de ilginç bir tarihsel kesişimdir. Selçuklu döneminin siyasi ve entelektüel karmaşası içinde yetişen Hayyam, İbn Sînâ'dan sonra Doğu'nun en büyük bilgelerinden biri olarak kabul edilir. Çok yönlü bir düşünür olan Hayyam, dönemin önde gelen âlimleri, filozofları ve şairleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Eski dostu Nizamülmülk'ün ısrarıyla Selçuklu sarayına yerleştirildi ve burada bilimsel çalışmalarını geliştirdi. Zamanının neredeyse tüm bilim dallarına derinlemesine ilgi gösterdi. Edindiği bilgilerle sınırlarını keşfetmeye çalışmış, ancak bilgisi arttıkça daha çok sorgulamaya başlamış ve bazen umutsuzluğa kapılmıştır. Bu içsel mücadelelerini rubailerinde dile getirmiştir. Rubailerinde acılarını hafifletmenin yollarını aramıştır (Hayyam, 2013). Hayyam, yaşadığı dönemde "Hoccemü'l-Hak" (Gerçek Belge, tam gerçeğe ulaşmak için başvurulacak ilk belge) olarak anılıyordu ve zamanın bilginleri ona büyük saygı gösteriyordu. Aynı zamanda "Hakîm Hayyâm-ı Nişâbü'rî" adıyla da tanınmaktaydı (Kırca, 2006, s.12).

Edward Fitzgerald (1809-1883), Suffolk'taki Bury Saint Edmunds şehrinde bulunan King Edward VI Grammar School'da (1821) eğitim aldıktan sonra 1826'da girdiği Cambridge'deki Trinity College'ı 1830'da bitirdi. Aynı zamanda, geleceğin en ünlü İngiliz şairlerinden Alfred Tennyson'la, büyük romancı William Makepeace Thackeray ve tarihçi Thomas Carlyle ile arkadaşlık kurdu. Maddi durumu oldukça iyi olmasına rağmen sade bir yaşam sürdü. 1844'te genç dilbilimci Edward Byles Cowell ile tanıştı. 1845'te şair Bernard Barton'un kızıyla evlendi; ancak evlilik yalnızca 1 yıl sürdü. Cowell'in teşvikiyle yazmaya başlayan Fitzgerald, 1851'de Euphranor'u ve 1852'de aforizmaların bulunduğu Polonius: "A Collection of Wise Saws and Modern Instances" adlı eserini yayımladı. Aynı yıl babasını kaybetti. Aforizmalarla ilgilenmesi Ömer Hayyam'ın şiirlerine olan ilgisini de artırdı. Cowell'den aldığı İspanyolca dersleriyle bu dilden çevirdiği "Six Dramas of Calderon" adlı eser 1853'te yayınlandı. Ayrıca, Cowell'den 1852'de ilk Farsça derslerini aldı ve bu dilde yaptığı ilk çalışma Câmî'nin Selâmân

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

ü Ebsâl'inin tercümesi idi (1856). Sonrasında Hayyam'ın şiirleri üzerinde çalışmaya başladı. 1857'de görevle Kalküta'ya giden Cowell, Fitzgerald'a ait ve 158 rubai içeren Bodleian Kütüphanesi nüshasının yanı sıra Asya Bilimleri Topluluğu Kütüphanesi'ndeki 516 rubailik bir yazma daha gönderdi. Hayyam'a ait ilk rubailerin çevirisi 1858'de Fraser dergisinde yayımlandı. 1859'da çeviriler kitap halinde basıldı. Farsça kafiye sistemine hakimiyeti, Fitzgerald'ın Ömer Hayyam rubailerini çevirmesinde başarı sağlamasını sağladı. Daha sonraki yıllarda her baskıya yeni şiirler ekleyerek rubailerini yayımlamaya devam etti. Aynı zamanda Ferîdüddin Attâr'ın "Manîku't-ţayr"ını tercüme etti ve Pedro Calderón de la Barca'nın oyunlarını İngilizceye çevirmeye devam etti (Kurtuluş, 2006).

Ömer Hayyam'ın rubailerini Batı'da duyuran ünlü çevirmenlerden ve Viktorya dönemi İngiltere'sinin "üstün kültür" temsilcilerinden biri olan E. Fitzgerald, arkadaşı E.B. Cowell'e duygularını şu şekilde aktarmıştır: "İnsanı caydırarak kadar şairane olmayan ve aslında kendilerini biçimlendirmeye pek de ihtiyaç duymayan bu denemelerle, Perslere özgürlüklerini vermek benim için bir eğlenceye dönüşmüştü." Fitzgerald'ın neden klasik Yunan veya Roma yazarlarına aynı özgürlükleri tanımadığı, bunun yalnızca onların yüksek bir kültürü temsil etmeleriyle ilgili değil, aynı zamanda çevirisini denetleyecek çok sayıda uzman bulunmasıyla da ilgili olduğu görülmektedir (Lefevere, 1992, s. 119, 120).

1. Rubailer ve Çevirileri

Rubai, belirli aruz kalıplarıyla yazılan ve kendine özgü iç ve dış yapısı olan bir söyleyiş biçimidir. Dış yapıda, rubainin 1., 2. ve 4. dizeleri uyumludur; bazen de tüm dört dize uyum gösterebilir. İç yapı ise "anlatılmak istenenin en kısa yoldan ve net bir şekilde aktarılmasıdır". Bu mesaj iletilirken, dizelerin ana fikrinden kopmadan düzenlenmesi büyük önem taşır. Şekil olarak küçük görülen rubai asla küçük bir şiir olmamalıdır. Tam tersine, kısa bir çerçevede ve açıklamaya gerek kalmadan mesaj verilmesini sağlayan büyük bir sanat eseridir. Ömer Hayyam, bu şiir biçimini ilk kullanan olmaktan öte, aşk, üzüntü, sevinç, özlem, kuşku, gözyaşı ve zaman ile ölümün acımasızlığını dört dizide en güzel şekilde anlatmasıyla sadece İran edebiyatının değil, dünya edebiyatının da ölümsüzleri arasında yer almıştır (Kırca, 2006, s. 12). Bilinen en eski şiir türlerinden biri olan terâne, dubeytî veya çâr mısra olarak da adlandırılan rubainin İranlılara özgü olduğundan bahseden Şems Kays-i Râzî, bu formun ilk kez X.yüzyılda, Fars şiirinin atası olarak kabul edilen Rudekî tarafından kullanıldığını ifade etmektedir. Selçuklular döneminde yaşayan ve kendi döneminde yalnızca bilim ve felsefeyle tanınan, sonraları şairler arasında anılmaya başlanan Ömer Hayyam da şiirlerinde rubaiyi tercih etmiştir. XII.yüzyıldan itibaren Anadolu'da da Farsça rubai söylenmeye başlanmış, Osmanlı döneminde yaygınlaşmıştır (Güzelyüz, 2020, s. 12). İlk olarak Farsça şiir söyleyen şair, Kemalüddin Hubeyş b. İbrahim Tiflisi'dir. İzzeddin Keykavus ve saray şairlerinden Nizameddin Ahmed Erzincani de bu dönemde rubai söyleyen önemli isimler arasındadır. İlhanlıların Anadolu'ya hâkimiyet kurmasıyla birlikte, Mevlânâ da Farsça rubai söylemiş; rubailerinde özellikle irfani bir yaklaşım öne çıkmış, bazı rubailerinde ise Ömer Hayyam'ın etkisi görülmüştür (a.g.e., s. 13). Hayyam'a atfedilen yüzlerce rubai olsa da bilim adamlarının araştırmalarına göre, ona ait olduğu kesinleşen rubailer 80 ile 180 arasında değişmektedir (s.14).

Ömer Hayyam'ın rubailerini bir araya getiren ilk eser, ondan yaklaşık üç asır sonra, Şeyh Mahmûd-ı Yerbudağı tarafından 1461-1462 yıllarında yazılan bir dergidir. Bu dergi, 158 rubai içermekte olup, bugün Oxford'taki Bodleian Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu dergiden bir yıl sonra (1462-1463), Yâr Ahmed Reşit-i Tebrizi Ömer Hayyam rubailerini "Tarab-ane" (Sevinç Evi) adını verdiği dergide toplamıştır. Bugün İstanbul Üniversitesi ve Nur-ı Osmânî Kütüphanelerinde birer nüshası bulunan "Tarab-ane"nin incelenmesinden, 1462-1463'te yazılan ilk "Tarab-ane"nin yaklaşık 400 rubai içerdiği anlaşılmaktadır. Sonraki dönemlerde, 1000'i aşan rubailer Doğu'da unutulmaya başlasa da, Hayyam rubailerini Avrupa'ya ilk tanıtan İngiliz profesör Thomas Hyde'dir. Hyde, 1700'lerde yayınladığı "Eski Pars, Medyalı ve Farisilerin Din Tarihi" adlı eserinde Hayyam'dan bahsetmiş ve çevirilerini yayımlamıştır. XIX. Yüzyılda Edward Fitzgerald'ın rubai çevirileri Hayyam'ı Batı'da önce bir şair olarak tanıtmıştır. Ancak 1851'de cebir çalışmalarının keşfiyle matematik dehasının da fark edilmesi mümkün olmuştur (Sönmez, 2025, s.164). İngiliz yazar ve araştırmacı Fitzgerald'ın 1859'da İngilizceye çevirdiği rubailer, Batı'da oldukça ünlü olmuştur. Fitzgerald'ın çevirisini takiben, başka Avrupa ülkelerinde de

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

çeviriler yapılmış; İngiltere’de ise yalnızca 1913’e kadar yapılan Hayyam çevirilerinin sayısı 120’yi bulmuştur. Fitzgerald’dan sonra, Fransa, Danimarka ve Rusya gibi Avrupa ülkelerinde de Hayyam’ın eserlerini yeniden ele alanlar ortaya çıkmıştır. Özellikle, Danimarkalı Arthur Christenson ve Rus Zhukovski’nin çalışmaları derinleştirilmiştir. Türkiye’de yapılan ilk Hayyam çevirisi, 1903’te, Mektebi Sultani (Galatasaray Lisesi) Farsça öğretmeni Feyzi Efendi’nin “Hayyam” adıyla yayımladığı küçük bir antolojidir (Kırca, 2006, s. 14). Muallim Feyzi Efendi’den günümüze kadar yapılan çevirilerde göze çarpan en önemli özellik, rubailerin sayısında büyük farklılıklar olmasıdır. Örneğin, Rıza Tevfik ve Hüseyin Daniş’in ortak çalışmasıyla 1922’de basılan ve 1927’de Hüseyin Daniş tarafından ikinci kez yayımlanan “Rubaiyat-ı Ömer Hayyam” adlı eserinde 397 rubai, Abdullah Cevdet’in kitabında ise 576 rubai, Abdülbaki Gölpınarlı, Asaf Halet Çelebi ve Rüşdü Şardağ’ın eserlerinde ise sırasıyla 497, 388 ve 265 rubai yer almaktadır. Ayrıca, Hamamizade İhsan rubailerini Farsça olarak yayımlamış ve toplamda 345 rubaiyi çevirmiştir. Rüşdü Şardağ’ın kitabında 265, Mehmet Kanar’ın ve İranlı yazar Sadık Hidayet’ten çevirdiği “Hayyam’ın Teraneleri”nde ise 143 rubai bulunmaktadır (a.g.e., s. 15).

Sabahattin Eyüboğlu, ilk baskısı 2003’te, en son ve güncellenmiş baskısı Türkiye İş Bankası Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi’nde 2020’de yayımlanan Ömer Hayyam Dörtlükler “Rubailer” çeviri kitabının önsözünde, Abdülbaki Gölpınarlı’nın yayımladığı rubailerin en eski ve güvenilir kaynaklardan alınmış çeviriler olduğunu; ancak bazı dörtlüklerin aşırı sert bir üslupta yazıldığından Hayyam’a ait olmadığını belirtmektedir. Örneğin, camiye namaz kılmaya değil, halı çalmaya gittiğini ya da kendisini yaşlı bir fahişeye benzettiğini söylediği dörtlükte Gölpınarlı’yı dahi şüphelendirmektedir. Yalnızca felsefi rubailerini çevirip onlara değer veren Rıza Tevfik, doğrudan şarabı öven bazı dörtlüklerin Hayyam’a ait olmadığını düşünmekte ve inananların görüşlerini dikkate almaktadır. Abdullah Cevdet, Hayyam’ın rubai çevirilerinde birçok baskıda bulunmayan bazı dörtlüklerde gerçek Hayyam’ı yakalamış; Hüseyin Rifat ise yaptığı çevirilerde aşık Hayyam’ı diğerlerinden daha gerçekçi bulmuştur. Eyüboğlu, yaptığı rubai çevirilerinde, Yahya Kemal’in en sevdiği ve Türkçeye çevirdiği birkaç dörtlüğü kendi metinlerinde göremediğini belirtmiştir (Eyüboğlu, 2003, ix). Ülkemizde, Hayyam’ın felsefi derinliğini korumaya özen gösteren Eyüboğlu’nun rubai çevirileriyle bu rubailer geniş kitlelere ulaşmıştır (Özgül, 2007).

Eyüboğlu, Hayyam çevirilerine dair eleştirilere kitabının önsözünde şu şekilde yanıtlamıştır:

Hayyam’ın düşüncesi, onun sanatı değil mi, onları başka ellerle yoğuran? Bu düşünceyle ben bu seçmede, Abdülbaki Üstadımızın kitabını temel olarak almakla beraber, bizde ve Batı’da çıkmış, bilim değeri çok daha az kitaplardan beş on dörtlük topladım. Hayyamcayı değil de Hayyam’ın kendini merak edenlerin Abdülbaki’nin kitabına başvurmaları gerekir. İkimizi birden okumalarında Hayyam’ın da Abdülbaki’nin de bir sakınca göreceklərini sanmıyorum. Doğu-Batı ayrılığı sanatçılar arasında değil, toplum düzenleri, devlet biçimleri, din ve ahlâk anlayışları arasında olmuştur. Kültür için Doğu-Batı diye ayrı ülkeler yok; yayılma ve gelişme imkânlarının azalıp çoğaldığı yerler ve zamanlar vardır. Bizim yaşadığımız çağda, Hayyam’ın da içinde bulunduğu kültürün, tek olan dünya kültürünün nefes alabildiği yer Batı’dır. Doğu’da ise kültür türlü sebeplerle içine kapanıp boğulmuş. Bu yüzden aynı Hayyam, Batı’da insan düşüncesinin gelişmesine yardım ederken Doğu’da ister istemez kapanıp körleşmesine de yardım etmiş; aynı Hayyam, Batı’da kendini aşmaya, Doğu’da kendini silmeye götürmüştü; aynı Hayyam, Batı’da bir devrimci diye yorumlanmış, Doğu’da bir uyarıcı diye. Bütün gerçek sanatçılar gibi, yani kendini aşan sanatçılar gibi, Hayyam da bugün kültürün sığındığı, saygı gördüğü ve geliştiği yerin Batı’nın adamıdır. Hayyam’ın doğduğu ve öldüğü yer nerede olursa olsun, dörtlükleri kültürün, dolayısıyla doğruluğun en ileride olduğu yer neresiyse oralıdır. Diyebilirsiniz ki, Hayyam Batılı da olsa, bizim bildiğimiz bir şair. Bilmediklerimizi Türkçeye çevirmek dururken ne diye, Hayyam? Şundan ötürü, Hayyam’ı atalarımız konuşmadığı bir dille, hiç sevmediği insanların kafasıyla konuşturmuşlar. Şiirini halkın diliyle söyleyen Hayyam, bizde halk düşmanlarının diliyle söylemiş. Onu bugünün anlayışıyla ve bugünün söyleyişiyle Türkçeye

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

çevirmek, Hayyam'ın atalarımıza anlatamadığı ilk dersi, düşündüğünü konuştuğu dille yazmak dersini hatırlatmak hiç de küçümsenecek bir iş değildir.²

Ahmet Kırca'nın 2006 yılında Ötüken Yayınları'ndan yayımladığı “Ömer Hayyam Rubailer” adlı kitabında, rubai çevirilerine dair görüşleri dikkat çekicidir. Kırca, birçok rubai çevirisinde Hayyam'ın söylediklerinin, aslında söylemediklerinin yer almasının tek nedeninin çevirmenin Farsça bilmemesi olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, Hayyam'ın olmayan rubailerin onunmuş gibi sunulmasının yeni bir durum olmadığını ve hayattaki rubailerle olmayanların kesin olarak ayırt edilemediği için, bu hatanın yalnızca ülkemizde değil, bütün dünyada uzun süredir devam ettiğine işaret etmektedir. Farsça öğretmeni olan Kırca, kitabını yazmadaki amacının da bu yanlış ortadan kaldırmak ve Hayyam'ın gerçek rubailerinin orijinal metinlere uygun şekilde çevrilmesini sağlamak olduğunu vurgulamıştır (Kırca, 2006, s. 9). Eserine, şiir olarak ilk kez çevrilen on rubaiyi de eklediğini; çevirmediklerinin de olabileceğini, hatta Hayyam'ın olmayan rubailer de çevirmiş olabileceğini kitabında ifade etmiştir. Bu açıklamalarını Yunus'un, Karacaoğlu'nun, Köroğlu'nun, Dadaloğlu'nun, Pir Sultan Abdal'ın gibi bilinenlerin, Nasreddin Hoca fıkraları olarak bilinenlerin hepsinin onlara ait olup olmadığından emin olamadığımızla karşılaştırarak desteklemiştir. Bu anlayışla rubailer çevirdiğini ve Hayyam'ın olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen rubailerden onun söyleyiş ve düşünce biçimine uygun olanları çevirdiğini vurgulamıştır (a.g.e., s. 19).

Ali Güzelyüz, 2020 yılında Demavend Yayınları'nda yayımlanan “Ömer Hayyam: Hayatı, Düşüncesi, Eserleri ve Rubailer” adlı eserinde, Ömer Hayyam'ın rubailerinin tarihsel sürecini ve önemini vurgulayarak, günümüze kadar ulaşan en eski elyazmasının 1460 yılına ait olduğunu ve 158 rubai içeren bu nüshanın İngiltere'nin Oxford kentindeki Bodleian Kütüphanesi'nde bulunduğunu belirtir. Ayrıca, 1950 yılında Londra'da satılan ve Hicrî 604 yılına tarihlenen bir başka elyazmasının, Gıyaseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali, Hayyam'ın ölümünden yalnızca 75 yıl sonra kaleme alındığını ve 252 rubai içerdiğini belirtir. Hayyam'ın rubailerine duyulan ilginin zamanla arttığını ve eserlerinin dünyanın pek çok diline çevrildiğini aktaran yazar, özellikle Edward Fitzgerald'ın 42 yaşında Farsça öğrenerek Hayyam'ın rubailerini akıcı bir dille İngilizceye çevirdiğini; bu çevirinin hem Hayyam'ı dünyaya tanıttığını hem de Fitzgerald'a büyük bir ün kazandırdığını vurgular. Fitzgerald, Bodleian Kütüphanesi'ndeki el yazmalarını temel alarak, 1859 yılında ilk kez 75 rubaiyi yayımlamış ve 1868'de 110 rubaiyi içeren ikinci bir baskı hazırlamıştır. Ancak kitabın başlangıçta pek ilgi görmediği, daha sonra ucuz kitap tezgâhlarında satılmaya başlandığı ifade edilmektedir. Zamanla gazeteci ve eleştirmenler bu eseri fark ederek Hayyam'ın felsefesini ve Fitzgerald'ın çeviri başarısını öne çıkardıklarını ve bu sayede Hayyam'ın 1868 yılında Batı'da tanındığını belirtirler. Fitzgerald'ın çevirisi, kısa sürede büyük bir ses getirmiş ve Hayyam'ın Batı dünyasında tanınmasında önemli bir rol oynamıştır (s. 14). Fitzgerald'ın çevirisinin etkisinin yalnızca İngiltere ile sınırlı kalmadığı, Hayyam'ın rubailerinin dünya çapında yayımlandığı ve 1929'da New York'taki bir müzayedede Fitzgerald'ın ilk çevirisinin 8.000 dolara satıldığı belirtilir. Güzelyüz, Hayyam rubailerinin İncil, Shakespeare ve Cervantes gibi yazarların eserlerinden sonra en çok basılıp satılan kitaplar arasında yer aldığını vurgular. En dikkat çeken örnekler arasında İngiltere'de Fitzgerald'ın çevirisinin geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması, İngiltere'de “Omar Khayyam Club” adlı bir kulübün kurulmasına öncülük etmesi ve hatta Hayyam'ın mezarına kırmızı güller dikilmesi gibi sembolik etkinliklere yol açması yer almaktadır (s. 15). Sonrasında, İngiliz oryantalist Edward Heron Allen'in, Fitzgerald'ın çevirisinde nerede metne sadık kaldığını ve hangi yerlerde sadece rubainin anlamını aktarmakla yetindiğini incelemek için 1898 yılında aynı eseri bir bütün olarak tekrar İngilizceye çevirmiştir. İngiliz araştırmacı Arthur John Arberry de Hayyam'ın rubailerini İngilizceye çevirerek 1951 yılında yayımlamıştır. 1952 yılında rubailerini yeniden çevirerek, Hayyam, Fitzgerald ve rubailerin el yazmaları üzerindeki incelemelerini “The Romance of the Ruba'iyat” adlı kitapta yayımlamıştır. Sonraki yıllarda Hayyam'ın rubailerini başka araştırmacılar ve çevirmenler tarafından birçok kez çevrilmiştir. Fitzgerald'ın çevirisi, tüm dünyada Hayyam'a duyulan ilgiyi artırmış ve rubailerini birçok dile çevrilerek geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır (s. 16).

² <https://www.gercekedebiyat.com/haber/hayyam-uzerine-sabahattin-eyuboglu> (Erişim Tarihi: 18.07.2026)

Fransızcada Hayyam üzerine ilk yayınlanan eserlerden biri, Fransa hükümetinin İran elçiliğinde Danimarkalı araştırmacı Arthur Emanuel Christensen'in 1903 yılında Hayyam'ın rubailerini Danca çevirmesidir. Aynı zamanda Hayyam'ın felsefesi üzerine önemli incelemeler de yapmıştır. Christensen'in 1905 yılında Fransızca yayımlanan incelemesinin ardından, 1927 yılında İngilizce olarak yayımlanan "Critical Studies in the Rubaiyat of Umar-i Khayyam" adlı çalışması, Hayyam'a dair önemli bir eleştirel eser olarak dikkat çekmektedir. Rubailerin manzum Almanca çevirisi 1925 yılında R. Friedrich (1865-1935) tarafından Berlin'de yayımlanmıştır. Rusça çevirisi ilk olarak 1892 yılında V. L. Veliçko, 1897 yılında Valentin Zhukovski tarafından; A. Y. Krinski'nin (1909), Y. E. Bertels'in (1928, 1935, 1960), B. Moroçni'nin (1948), B. A. Rozenfeld'in (1957), R. Aliyev'in (1959), N. Osmanov'un (1959), A. L. Yuskeviç'in (1960), I. Braginski'nin (1976) araştırmalarıyla birlikte, Rusya'da son dönemlerde Ömer Hayyam'ın hayatı, düşüncesi ve eserleri üzerine birçok çalışma yapılmış ve rubaileri çok kez Rusçaya çevrilmiştir. Hayyam rubailerinin Arapça çevirileri ise ilk olarak Lübnan ve Mısır olmak üzere Arap ülkelerinde birçok kez yapılmış ve Hayyam ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır (s. 17). Azerbaycan, Özbekistan, Pakistan, Hindistan, Japonya, Çin ve diğer Asya ülkelerinde de Hayyam ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış ve rubaileri çevrilmiştir. Türkçede ise çeviriden önce Hayyam'ın rubailerine nazireler yazılmıştır. Bunlardan biri, XVI. yüzyıl şairlerinden Gelibolulu Mustafa Ali (1541-1600), bazı kaynaklarda "Bediü'r Rukum" adıyla da anılan, "Rebiu'l Manzum" adlı eserinde Hayyam'ın rubailerinden 54 tanesini tevhid, aşk, şarap gibi temalara ayırmış ve bunlara nazireler yazmıştır. Aynı şekilde Hayyam'ın rubailerine nazire yazan ya da onun etkisi altında rubai söyleyen başka şairler de vardır. 1880'li yıllarda Muallim Feyzi Efendi Hayyam hakkında bir risale hazırlamış ve yaklaşık otuz-kırk adet rubaiyi de bu risaleye eklemiştir. Bir süre sonra Dr. Abdullah Cevdet Bey de Fransız J. B. Nicolas'ın Fransızcaya çevirdiği rubaileri esas alarak, ilavelerle birlikte Türkçeye çevirmiştir. Daha sonra bazı Türkçe çevirileri de yapılmış olsa da Türkçe çevirilerin bir kısmı Farsça aslı olmadan yapıldığı için Hayyam'ın gerçek rubailerini ve düşüncelerini yansıtmamaktadır (s. 18). Bu çalışmada Hayyam rubailerinin tüm çeviri türlerini yansıtmak ve detaylı bir yorum yapabilmek için hem Fitzgerald'ın 1993'te Wordsworth Classics serisinden yayımlanan Farsçadan İngilizceye çevirilerinin, hem de 1995'te ilk kez İnkılap yayınlarından yayımlanan Farsça aslına çevrilen ve 2023'te güncellenmiş baskısı yapılan Abdülbaki Gölpınarlı çevirilerinden; 2006'da Ötüken Yayınları'ndan Farsça aslına çevrilen Ahmet Kırca çevirilerinden; güncel olması ve yine Farsça aslına çevrilmesi açısından tercih edilen 2020 yılından Demavend Yayınları'ndan yayımlanan Ali Güzelyüz'ün çevirilerinden; en çok baskısı yapılan ve en çok okunan çevirilerden biri olan, ilk baskısı 2003'te, onsekizinci baskısı 2020 yılında Türkiye İş Bankası Hasan Ali Yücel Klasikleri dizisinden yayımlanan Sabahattin Eyüpoğlu çevirileri incelemeye esas olarak alınmıştır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

İlk çevrilen metinler olmaları ve evrensel geçerliliğe sahip olmaları nedeniyle "kutsal metinler" zamansız metinler olarak kabul edilmektedir. Bu metinler, yapılan özgün çevirilerle yazıldıkları dönemin şartlarına uyarlanmak ve algılanma koşullarına uygun biçimde çevrilmeye çalışılmaktadır. Bu durum, bu metinlerin zamandan bağımsız olarak değerlendirilmesini ve bu oluşumun nasıl inşa edildiğinin analiz edilmesini mümkün kılmaktadır. Böyle bir analiz, Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam'ı İngilizce bir dünya şairi olarak inşa etmesinde eleştirinin, tarih yazımının, antolojileştirmenin ve çevirinin oynadığı rolü ele almaktadır. Dolayısıyla, tüm bu metinler "yazma" değil, "yeniden yazmadır" (Lefevere, 1992, s. 138).

Ömer Hayyam'ın Rubailer'inin (1858) çevirilerini yapan ve Batı'da tanıtan Edward Fitzgerald, bir metnin özgün hali korunamıyorsa, en kötü bölümlerini de metne dahil ederek metnin özünü yaşatmak gerektiğini savunmuştur. Başka bir deyişle, Fitzgerald'ın rubai çevirileri, hedef kültür okuyucusunu kaynak kültürün özgün hâline yöneltmeye çalışmak yerine, kaynak kültür metninin bir versiyonunu hedef kültürün kültürüne kazandırmayı amaçlamıştır. Günümüzde coğrafi, kültürel ve siyasi sınırlar,

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

yakın tarihin herhangi bir dönemine kıyasla daha hızlı oluşmakta ve bu sınırların ötesine geçen insan hareketliliği artmaktadır. Dolayısıyla, böyle bir dünyada, çevirmenin rolü daha büyük önem kazanmaktadır. İşte bu yüzden, çeviri günümüzde bu kadar yaygın şekilde tartışılmakta ve bu kadar talep görmektedir. Dünya çapında internet ağlarıyla bilginin aktarımının genişlemesiyle çevirinin potansiyeli de artmış; çeviribilim elektronik çeviri uygulamalarına uyarlanmaya başlamıştır. Çeviriye bireysel ve romantik bakan çevirmenlerde, Eugene Nida'nın "ayrımcılık ruhu" olarak tanımladığı bir anlayış oluşmuş; burada çevirmen, yetenekli bir tüccar olarak görülmeye başlanmıştır (Bassnett, 2002, ss. 11, 76). Nitekim yapılan rubai çeviri incelemelerinde, çevirmen yaklaşımlarının ve çeviri anlayışlarının birbirinden farklı olduğu görülmüştür.

Farsçayı tam olarak öğrenmemiş olsa da bu dili okumada yetkin olan Fitzgerald, Farslıların dediği gibi, "tek yürek olmak, tek dil olmaktan daha iyidir" sözünden hareketle, Hayyam ile adeta manevi bir bağ kurmuştur. Belki de bu nedenle Fitzgerald kelimenin tam anlamıyla hayatının son günlerine kadar Hayyam ile varoluşsal bir bağ içinde kalmıştır. Fitzgerald, sadece Hayyam'ın Batı'ya giriş kapısı olmakla kalmamış, aynı zamanda biyografilerinden biri olan Thomas Wright'ın şu sözlerle tanımladığı, ızdırap çeken bir adam olan Ömer Hayyam'ın adeta on dokuzuncu yüzyıldaki "reenkarnasyonu" olmuştur. Fitzgerald'ın rubai çevirileri, hayat ve ölüme dair sorularıyla ilgili olarak ruhuna defalarca soru sorup bir türlü tatmin edici bir cevap alamayan, düşünceli ve yalnız bir adamın hüznünü yansıtmaktadır (Aminrazavi, 2013, s.208). Fitzgerald, çalışmasıyla ilgili olarak, "Sanırım çok az kişi benim kadar çeviriye bu kadar emek harcamıştır," demiş, ancak rubaileri tekrar tekrar çevirme işi ömrünün sonuna dek devam etmiş, hiç bitirmek istememiştir (a.g.e., s.212). Fitzgerald'ın rubaileri, kendi bakış açısıyla mı yorumladığı, yoksa onlardan mı okuduğu, yani Hayyam'ı kendi imajına mı uydurduğu, yoksa Hayyam'da kendini mi bulduğu sorular kafaları kurcalayan hususlardır. Ancak açıkça görülmektedir ki Hayyam kendiyle özdeşleştirebileceği ve hayatının geri kalanında üzerinde duracağı bir yön bulmuştur. Nitekim, bu durum Fitzgerald'ın kişisel ve duygusal durumundan ayrı düşünülmemelidir. Fitzgerald, o dönemde elinde bulunan rubailerle çalışmaktaydı; mevcut rubailerden bazılarını çeviri için seçmemesi, şahsi ilgisini ve duygusal durumunu yansıtmaktadır. Ancak çeviri için rubaileri seçmesinin ardındaki gerçek neden belki de asla bilinmeyecektir (a.g.e., s.217).

Ülkemizde Hayyam rubailerini çevirilerle tanıtanlardan Selahattin Eyüboğlu, Hayyam üzerinden yürütülen Doğu-Batı ayrılığının sanatçılar arasında değil, devlet düzenleri, din ve ahlâk anlayışları arasında olduğunu belirterek, kültür için Doğu-Batı olarak ayrı ülkelerin olmadığını, yayılma ve gelişme imkânlarının azaldığı ve çoğaldığı yerler ile zamanlar bulunduğunu ifade etmiştir. Yaşadığımız çağda, Hayyam, içinde bulunduğu kültürün, dünya kültürünün nefes alabildiği tek yerin Batı olduğunu; Doğu'da ise kültürün çeşitli sebeplerle içine kapanıp boğulduğunu kitaplarında dile getirmiştir. Bu nedenle aynı Hayyam'ın Batı'da insan düşüncesinin gelişmesine yardımcı olurken, Doğu'da ise istemeden kapanıp körleşmeyi sağladığını; yine aynı Hayyam'ın Batı'da kendini aşmaya, Doğu'da ise kendini silmeye neden olduğunu söylemiştir. Tüm gerçek sanatçılar gibi, Hayyam'ın doğduğu ve yaşadığı yer neresi olursa olsun, günümüzde kültüre saygı gösterilen ve doğruluğun kabul edildiği yerin Batı olduğunu vurgulamıştır (Eyüboğlu, 2003, x, xi).

Rubailerin çevirisini yapan Ahmet Kırca (2006), Hayyam'ın bağınazlığa, gericiliğe ve yobazlığa karşı ancak inanç ve ibadetleri kötüleyen rubailerin ona ait olamayacağını, ilk kez kendisi tarafından çevrilen şu örnekle açıklamıştır:

"Ey salt varlık olan Rabbim!
Hiçbir yerde değilsin ama her yerde varsın
Ey, yeri ve yönü bulunmadan var olan varlık!
Sen neredesin? Neresi var ki orada olmayasın?"

Diğer rubaide ise;

"Yardım et rinde, nedir bir rintlik
Yok namazmış, ya oruç, hep delilik!
Sana Hayyam desin en doğru sözü:
Şarap iç, yol kes, aman yap iyilik."

(Şardağ, 1985, s.167; akt. Kırca, 2006, s. 17)

Bir diğer rubaide ise;

“Ölünce badeyle yıkayın beni.
Saf şarapla telkin edin bana.
Bulmak isterseniz, mahşer günü beni.
Meyhane kapısının toprağında arayın beni.”
(Kantar, 2000, s. 84; akt. Kırca, 2006, s. 17)

Rubailer incelendiğinde, rubaileri Farsçadan çeviren Kırca, birinci rubaiyi söyleyen Hayyam'ın, bu iki rubaiyi söyleyen kişinin yaşadığı dönemde “Hocceu'l-Hak” (tam gerçeğe ulaşmak için başvurulacak birinci belge) olarak anılan Hayyam'ın böyle saçma ifadeler kullanmayacağını savunmaktadır. Ayrıca ahlâk kurallarını hiçe sayan, basit bir düşünceyi anlatan ve bir mesaj vermeyen “Camiye gittim, ama Allah bilir niye” şeklinde başlayan rubaiyi örnek olarak vermiştir (Kırca, 2006, s.17). Hayyam'ın düşünce anlayışına uymayan, rubai türünün iç ve dış yapısına uymayan, birbirinden kopuk ve ana fikirle bağdaşmayan dizelerden oluşan rubailerin de ona ait olmadığını belirtmiştir (a.g.e., s. 18).

YÖNTEM

XIX. yüzyıl yorumbilim felsefesinin kurucusu olarak kabul edilen Friedrich Schleiermacher (1768-1834), anlama ve yorumlama arasında kesin bir ayırım yapmaz. Ona göre, her yorumlama bir anlamının gerçekleştiğinin göstergesidir. Metnin diline ve konusuna sezgilerle hâkim olmanın yorumbilimin ilk şartı olduğunu ifade eder. Anlamanın yanlış anlamaktan kaçınmak olduğuna vurgu yapar. Schleiermacher için anlama dilbilimsel ve ruhbilimsel yeniden yapılandırmadır. Bu durumu gerçekleştirmek için hem gramatik hem de psikolojik bir yorum yapılması gerektiğini belirtir. Metin yazarının zihinsel kurgulamalarının ve bireysel dünyasının algılanmaya çalışılması gerektiğini, özellikle özgün metinlerde psikolojik yorumlamaların daha ön planda olacağını ifade eder. Yorumcunun anlamaya çalıştığı başka birinin düşüncesinin dışavurumunun bütünüdür. Asıl amaç, kendi içine kapalı bir zihni, kendini dilde gerçekleştiren ve ifade eden bir ruhu anlamaya çalışmaktır. Schleiermacher'e göre psikolojik yorumlamanın iki işlevi vardır: Birincisi psikolojik görevdir. Yazarı eseri yazmaya iten etmenler, bu etmenlerin yazarın yaşamıyla, eserin oluşum döneminin yazarın yaşamındaki diğer dönemlerle olan ilişkileri; yazar eğer üretken ise, tüm gelişim aşamaları, eserin olduğu dönemin tarihsel olaylarıyla olan bağı ve bunların yazar ve eser üzerindeki etkilerinin bilinmesi, anlamının gerçekleşmesini kolaylaştıran etmenlerdendir. İkincisi ise teknik görevdir: yazarı o konuda yazmaya iten etmenlerin oluşumu, yani düşünce alanının kurgusunu, örneğin metnin ilk düşüncesinin neden metnin ilk başında yer aldığı gibi, metni oluşturan belli “düşünce ve anlatma istemlerini” anlamaya yöneliktir. Bu durumda metindeki bazı eksiklikler tespit edilebilir. Schleiermacher'in tanımladığı bu iki yöntem birbirlerinden bağımsız olarak ele alınmamalıdır (Uslu, 2020, ss. 68-74). Yorumbilimde metni anlaşılır kılmak önemli olduğundan, çevirinin dil niteliği ön plandadır. Çeviri, karşılığının bulunduğu bir açıklama ve yorumlama olayının ötesinde, ötekini anlayabileceği bir şekilde seslenebilme becerisini zorunlu kılar. Bu anlaşılabilirliğin sorumluluğu, tamamen çevirmene aittir. Bu sorumluluğu yerine getirebilmesi için yalnızca çevirinin genel kurallarına uyması yeterli olmaz; aynı zamanda çevrilemez olanla karşılaştığında bu kuralları hiçe sayma cesaretini gösterip yaratıcılığını ortaya koyması gerekir. Nitekim kaynak metni, üretildiği kültürden ayırıp kendi kültürünün okuruna taşıyan çevirmen, çevirdiği metinle kendi dünyasında bambaşka bir yolculuğa çıkarak bu yolculukta oluşturduğu çeviriyi kendi okurunun anlayacağı biçimde aktarır. Bu süreçte ortaya çıkacak eksiklikler ve fazlalıklar hedef kültür okuyucusuna yeni bir yorumlama biçimi sunar. Umberto Eco'nun “Açık Yapıt” (1992) adlı yapıtındaki anlayış, boşlukların çokluğu ve bu durumun kaynak metni zenginleştirilmesi, daha çok çeviribilim yoluyla elde edilen bir kazanımdır (Sığircı, 2022, ss. 126, 127). Çeviri ve yorumlamanın iç içe geçtiği metin analizlerinde, metnin yazıldığı dönemi dikkate alarak çağdaş biçimini anlamak için daha net bir tarihselleştirme gerekmektedir. Metnin gerçek anlamına ulaşmaya çalışan çevirmen ve yorumcu, kendi geçmişi, deneyimi ve beklentilerinden hareketle metnin başka kültürlerdeki yorumlarını da inceleyerek,

metnin özgün anlamına olabildiğince yaklaştırmaya çalışmalıdır. Eserle diyaloga girmelidir. Bunu yapmadığı sürece, anlama ve yorumlama her zaman eksik kalacaktır (a.g.e., s. 131).

Yorumlayıcı Çeviri Kuramı'nın öncüleri ve savunucuları olan Danica Seleskovitch ve Marianne Lederer (1960), diğer kuramlardan farklı olarak bu kuramın anlam anlama aşamasına vurgu yapmış ve çeviriyi bir iletişim sorunu olarak ele almışlardır. Çevirinin bir metnin anlamını kavramak ve kavranan anlamı yazılı olarak yeniden ifade etmekten oluşan bir işlem olduğunu öne sürerler. Kuramda etkili bir yöntem oluşturmak için çeviri sürecini ve çevirmenin kafasında neler olduğunu açıklamaya çalışırlar. Kaynak dilde bir anlama aşaması, ardından hedef dilde bir ifade aşaması ayırımına dayanan geleneksel yaklaşımları sorgularlar. Bu kurama göre amaç, sözcüğü sözcüğüne çevirmek değil, kaynak metinden de uzaklaşmadan anlamı çevirmektir. Bu kurama göre çevirmen, kaynak dilin her türlü dilbilimsel kuralını çok iyi bilmeli, ancak iyi bir çeviri için bu kurallardan uzaklaşarak anlamayı hedeflemelidir (Kaya, 2023, s. 1403). Danica Seleskovitch (1977), anlamı daha da irdeleyerek sözel ve sözel olmayan anlam arasındaki ayrımı kuramsallaştırmış; bu nedenle çeviri sürecini üç aşama olarak belirleyip açıklamıştır. Sözcüklerden sıyrılmış bir metin: anlamlandırma, sözcüklerden sıyırma ve sonunda en önemli adım olan yeniden ifade etme veya yeniden düzenleme aşaması, kaynak iletinin anlamına uygun bir iletinin aktarımının sonucu olarak kabul edilir (a.g.e., s. 1404). Buradaki bölümler ifadelerle karşılıklarını bulmaktadır. Ancak sözcüklerden sıyırma aşamasını Jean Delisle şöyle açıklar: "Anlam, sözcüklerinden sıyrılmış; yani tüm anlamlarından arındırılmış bir şekilde kavranılır" (Özcan, 2019, s. 591). Marianne Lederer bu aşamayı şöyle ifade eder: "Bir metnin anlaşılmasının ve diğer bir dilde yeniden ifade edilmesinin arasındaki çeviri işleminin ulaştığı evredir. Bilişsel ve duygusal bir anlamın kavranıldığı esnada dilsel göstergelerden kurtulma söz konusudur" (a.g.e.). Dolayısıyla, anlamda bir kavrayış söz konusuysa, sözcükler sıyırma aşamasında tüm anlamlarından arındırılmış hâle getirilir; sözcükler, çevirmenin yorumuyla yeniden dile getirilerek yeniden ele alınır. Bu aşamaların her biri, metne içeriden bakan ve onunla bütünleşen çevirmenin yeniden yorumlaması; metnin asıl olarak anlatmak istediğine sadık kalarak yeniden yorumlanması süreci olarak değerlendirilmelidir.

BULGULAR ve DEĞERLENDİRME

Farsçadan İngilizceye çevrilen Ömer Hayyam Rubailerinin Edward Fitzgerald (1993) çevirilerinin, Farsçadan Türkçeye çeviren Abdülkâfi Gölpınarlı (1. Baskı 1995; Son Baskı 2023), Ahmet Kırca (2006), Ali Güleriyüz (2020) ve diğer dillerinden çeviren Selahattin Eyüpoğlu (1. Baskı 2003, 18. Baskı 2020) rubai çevirileriyle karşılaştırmalı analizi

Ömer Hayyam'ın rubaileri konusunda Farsça ve diğer dillerde birçok araştırma ve inceleme yapılmıştır. Dünyada Hayyam'a ve düşüncelerine duyulan ilgi, bu rubailerin birçok dile çevrilmesine yol açmıştır. Rubailerin Türkçe çevirileri incelendiğinde, büyük bir kısmının Farsça aslından değil, Abdullah Cevdet'in 1916'da Fransızcadan yaptığı çevirilerden yola çıkarak yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada karşılaştırma nesnesi olarak Abdülkâfi Gölpınarlı, Ali Güleriyüz, Ali Kırca ve Sabahattin Eyüpoğlu'nun rubai çevirileri seçilmiştir. Bu seçimde çevirilerin Türkçede yaygın olarak bilinen ve farklı dönemleri temsil eden çalışmalar olması, çevirmenlerin çeviri anlayışlarının birbirinden farklı olması, kaynak metne bağlılık ile hedef odaklılık arasında değişen stratejiler sunması ve aynı rubailerin tüm eserlerde yer alması temel ölçütlerdendir. Çeviriler farklı yıllarda yayımlandığı için dönemin çeviri anlayışı ve dil kullanımındaki değişimler gözlemlenebilmektedir. Bu çeviriler, okuyucu tarafından en çok bilinen ve en çok yeniden basılan çeviriler arasındadır. Kültürel etkileri oldukça yüksek olan rubailer, bütün çevirilerde yer aldıklarından karşılaştırma yapılabilir. Ayrıca, aynı rubailerin farklı biçimlerde aktarılması, eşdeğerlik, yerileştirme, yabancılaştırma ve kültürel aktarım stratejilerinin incelenmesine olanak tanır. Böylece aynı rubailerdeki farklı çeviri yaklaşımları, eşdeğerlik, kültürel aktarım ve şiir çevirisi stratejileri açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilmektedir. Abdülkâfi Gölpınarlı, Fars dili ve tasavvuf alanındaki uzmanlığı nedeniyle kaynak kültüre en yakın çevirmenlerden biri olarak değerlendirilebilir. Çeviriler kutsal kitap metinlerindeki gibi kaynak metne bağlılığı incelemek için güzel örnekler içermektedir. Hayyam ve rubaileri hakkında düşüncelerini eserinin önsözünde yer veren Sabahattin Eyüpoğlu'nun belirttiğine göre, kendisi de Hayyam çevirilerinden faydalanmıştır.

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arian

Eyüpoğlu'nun bu rubai çevirileri önce Tercüme dergisinde yayımlanmıştır. Hümanist ve edebi çeviri anlayışını temsil eden Eyüpoğlu, şiirselliği ve akıcılığı ön planda tutar. Çevirileri, hedef odaklı ve estetik çeviri yaklaşımını değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Rubailerin çevirilerinde eksiklikleri gören, Hayyam'a atfedilen bazı rubailerin şahsi yorumlamalar olduğunu ifade eden ve oluşan yanlış anlaşılmalara, Hayyam'ın yanlış algılanmasını ve yorumlanmasını önleme sorumluluğu ve anlayışıyla Farsça aslından çevirdiği rubailer hem anlam hem de şiirsellik açısından yeniden yazmaya çalışmıştır. Son dönem çevirileri temsil eden, Farsçaya hâkim, günümüz Türkçesine yakın ve anlaşılır bir söyleyiş benimseyen Ali Güleriyüz, genel okuyucu kitlesini hedefleyen modern çeviri anlayışını yansıtır. Güncel dil kullanımı bakımından da çeviri karşılaştırmasına olanak tanır. Aşağıdaki tabloda basım yılı önceliğine göre sıralanan karşılaştırmalı analizde bu durum daha net olarak gözlemlenmektedir.

Tablo 1.

Farsçadan İngilizceye yapılan Edward Fitzgerald Çevirisi (1993)	Farsçadan Türkçeye yapılan Abdülbaki Gölpınarlı Çevirisi (1.Bsk. 1995, Son Bsk. 2023)	Farklı Dillerden yapılan Sabahattin Eyüboğlu Çevirisi (1.Bsk. 2003, 18.Bsk. 2020)	Farsçadan Türkçeye yapılan Ahmet Kırca Çevirisi (2.Bsk. 2006)	Farsçadan Türkçeye yapılan Ali Güleriyüz Çevirisi (1.Bsk. 2020)
Lo! Some we loved, the loveliest and best That Time and Fate of all their Vintage prest, Have drunk their Cup a Round or two before, And done by one crept silently to Rest (p. 35)	Nice insanlar geldi, nice arzular peşinde, Sonunda hepsi çekip gitti bu dünyadan; Sen kalacak mısın sanıyorsun kendini? Gidenlerin hepsi de bir zamanlar senin gibiydi.	Niceleri geldi, neler istediler, Sonunda dünyayı bırakıp gittiler; Sen hiç gitmeyecek gibisin, değil mi? O gidenler de hep senin gibiydiler (s.39).	Niceleri geldi, neler istediler, Sonunda dünyayı bırakıp gittiler; Sen hiç gitmeyecek gibisin değil mi? O gidenler de hep senin gibiydiler.	Dönen feleği hiç kimse yenmedi, Toprak, insanoğlunu yemeğe doymadı, Seni yemedi diye gururlanıyorsun, Acele davranma, seni de yer, geç olmadı (s. 82).

Rubailerin genelinde çevirmenlerin yorumlarına dayalı ifadeler görülmektedir. Çevirilerin kelimesi kelimesine, satır satır değil, bütüncül bir yaklaşımla verildiği ilk örnekte belirgindir. Burada dikkati çeken çevirilerin birbiriyle uyumlu olmasıdır. Rubainin genel olarak vermek istediği mesaj, şiirsel bir ifadeyle aktarılmaya çalışılmıştır. Gölpınarlı'nın çevirisinin nesir formu gibi aktarıldığı şiirselikten ziyade anlamın ön planda tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Eyüpoğlu ve Kırca çevirilerinin daha şiirsel olduğu, rubainin ahenginin hedef dilde yansıtıldığı gözlemlenmektedir. Rubailerin genelinde

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

“fate” kelimesinin sıklıkla kullanıldığı, çevirilerde ise bunun kader ya da felek olarak yorumlandığı görülmüştür. Ali Güzelyüz çevirisinde yorumlamanın bir üst boyutta tutulduğu dikkati çekmektedir. Ancak burada tamamen yorumlayıcı bir çeviri anlayışının benimsendiği, asıl anlatılmak istenene odaklanılıp kelimesi kelimesine bir çevirinin söz konusu olmadığına bariz bir örneği mevcuttur. Delisle ve Lederer'in sözcüklerden sıyrılma (deverbalisation) ve yeniden dile getirme (reexpression) yorumlayıcı çeviri yaklaşımlarıyla uygun görülen çeviri anlayışıyla, metnin özü ve asıl anlatılmak istenen duygular aktarılmaya çalışılmıştır. Çevirilerde okuyucunun rubaileri yorumlamasına ve kendi yorumuyla çevirmen yorumunu bir araya getirmesine de yer verildiği gözlemlenmektedir.

Tablo 2.

Farsçadan İngilizceye yapılan Edward Fitzgerald Çevirisi (1993)	Farsçadan Türkçeye yapılan Abdülbaki Gölpınarlı Çevirisi (1.Bsk. 1995, Son Bsk. 2023)	Farklı Dillerden yapılan Sabahattin Eyüboğlu Çevirisi (1.Bsk. 2003, 18.Bsk. 2020)	Farsçadan Türkçeye yapılan Ahmet Kırca Çevirisi (2.Bsk. 2006)	Farsçadan Türkçeye yapılan Ali Güleriyüz Çevirisi (1.Bsk. 2020)
Alas, that Spring should vanish with the Rose! That Youth's sweet-scented Manuscript should close! The Nightingale that in the Branches sang, Ah, whence, and whither flown again, who knows! (p.86)	Gençlik defterimiz düürldü, sayfalar bitti, Ömrün sevinçli çağı, o ilkbahar bitti, Gençlik adını verdiğimiz o şen şakrak kuş, Bilmedik ne zaman geldi, nasıl uçup gitti! (s.41)	Gençlik bir kitaptı okuduk bitti; Canım bahar geçtin çoktan, kış şimdi. Hani sevincin, o cıvıl cıvıl kuş? Nasıl, ne zaman geldi, nasıl gitti? (s. 73)	Yazıklar olsun, gençlik defteri düürldü; yaşayışın o ilkbaharı kışa döndü. Adı gençlik olan o neşe kuşu ne vakit geldi, ne vakit gitti, bilmiyorum; feryat, feryat (s.77).	Ne yazık ki gençlik defteri düürölüp gitti; Ömrün o taze baharı sonbahar oldu, bitti. “Gençlik” denilen o neşe kuşu, yazık! Anlamadım, ne zaman geldi, ne zaman gitti? (s. 52)

Bu rubai çevirisinde yine kelimesi kelimesine, satırı satırına çeviri anlayışının benimsenmediği; Delisle ve Lederer'in anlam (sense) ve anlama (comprehension) odaklı çeviri anlayışının benimsendiği gözlemlenmektedir. Çeviriler karşılaştırıldığında, Gölpınarlı'nın çevirisinde eşdeğer sözcüğünü sözcüğüne çeviri yapmak adına şiirselliğin ikinci planda tutulduğu, şiir formunda değil, nesir şeklinde ifadelerin aktarıldığı görülmektedir. Eyüboğlu'nun çevirisinde şiirselliğin ve yeniden yorumlama (reexpression) aşamasının başarıyla uygulandığı tespitler arasındadır. Kırca'nın çevirisi daha çok psikolojik aktarım olarak ele alınmış; şairin ruh hâli, acı ve ıstırap nükteli ifadelerle çeviride yansıtılmaya çalışılmıştır. Örneğin “ah” nidası, “feryat, feryat” söylemiyle aktarılmıştır. Yine rubainin başında geçen “alas” ifadesini Kırca “yazıklar olsun” söylemiyle eşdeğer olarak ifade etmeye çalışmış; şairin ruhsal durumuyla daha çok özdeşleşmiştir. Bu rubai çevirisinin dikkati çeken yönü, edebi psikoloji açısından özgün bir örnek olmasıdır. Güzelyüz çevirisinde de şiirselliğin ön planda tutulduğu görülmektedir. Rubailerin genelinde Hayyam kendi acı ve ıstırabını dile getirmektedir. Dolayısıyla tüm rubailerde bu tür ifadeler oldukça sık görülmektedir. Ancak Kırca'nın rubai çevirilerinin genelinde bu tarz yapılar daha çok yer vermesi nedeniyle, şairin ruhuyla özdeşleşen çevirmen figürüne daha yakın olduğu, incelemede gözlemlenen tespitler arasındadır. Ayrıca “düürldü” ifadesiyle de Kırca'nın yorumlamada “kültürel çeviriyi” daha ön planda tuttuğu görülmektedir. Ancak akıcılık, ahenk, ritim, şiirsellik ve yorumlayıcılık açısından Eyüboğlu ve Güzelyüz çevirilerinin fark yarattığı görülmektedir.

Tablo 3.

Farsçadan İngilizceye yapılan Edward Fitzgerald Çevirisi (1993)	Farsçadan Türkçeye yapılan Abdülbaki Gölpınarlı Çevirisi (1.Bsk. 1995, Son Bsk.2023)	Farklı Dillerden yapılan Sabahattin Eyüboğlu Çevirisi (1.Bsk. 2003, 18.Bsk. 2020)	Farsçadan Türkçeye yapılan Ahmet Kırca Çevirisi (2.Bsk. 2006)	Farsçadan Türkçeye yapılan Ali Güleriyüz Çevirisi (1.Bsk. 2020)
Ah Love! Could thou and I with Fate conspire To grasp this sorry Scheme of Things entire, Would not we shatter it to bits and then Re-mould it nearer to the Heart's Desire! (p.87)	Ey, akıl ermeyen varlığının gizlerine! Günahım eksiltmez, sevabım güç katmaz gücüne. Suçlardan sarhoşum ama dilemekten ayık, Bütün umudum bağışlayıp esirgemende! (s.27)	Ey özünün sırlarına akıl ermeyen; Suçumuza, duamıza önem vermeyen; Günahtan sarhoşum, ama dilekten ayık; Umudumu rahmetine bağlamışım ben (s. 3).	Ey zatının güzelliğine akıl-fikir ermeyen, ey bizim suçumuzdan da tâatımızdan da müstağni olan, suçtan sarhoşum, bağışlanma ümidiyle ayıkım; yani ümidim senin rahmetinde (s. 145).	Ey çarkıfelek, yıkıp dökmek, kinindir senin, Zulüm yapmak, eski alışkanlığıdır senin, Ey toprak, Deşecek olsalar bağrını senin, Nice değerli inciler vardır, bağrında senin (s.74).

Hayyam'ın Yaratıcı'ya yakarışının, “Ah, Love”, “Fate” gibi ifadelerle konuşmalarını içeren içsel konuşmalarının dışavurumu olan rubailerinin güzel örneklerinden biridir. Hayyam zaten rubailerini bu amaçla yazmış; yüzyıllar sonra dünyanın bir diğer ucunda, aynı ıstırapı yaşayan Fitzgerald'ın çevirileri yapmasındaki ve kendince yorumlamasındaki en büyük etkindir. Hayyam derin ilmi, geniş algısı ve aydın bakış açısıyla yaşadığı çağdan ve çağdaşlarından farklıydı. Aynı şekilde, Fitzgerald da aynı hisleri farklı bir coğrafyada yaşıyordu. Schelermacher'in yorumlayıcı çeviri anlayışının hüküm sürdüğü, ikisinin farklı zamanlarda bir olduğu, bütünü oluşturduğu XI. yüzyıl ve XVIII.yüzyıl farkıyla rubailer zamansızlığa psikolojik aktarımlarla ses olmuştur. Çeviriler incelendiğinde, çevirmenlerin her birinin Delisle ve Lederer'in sözcüklerden sıyrılarak, yeniden yorumlayarak ve anlama öncelik vererek Yaratıcı'ya yakarışını kendi ifadeleriyle yansıttıkları görülmektedir. Fitzgerald'ın “heart's desire” olarak Farsça orijinalinden aktardığı çeviri, Eyüboğlu ve Kırca çevirilerinde kültürel çeviri yorumlamalarıyla “rahmet” olarak hedef dilin dilsel ve kültürel değerleri ön planda tutularak yapılan bir çeviri olmuş; “eşdeğer bir çeviri ürünü” olarak hedef kültüre başarıyla aktarılmıştır. Aynı şekilde “günah” olarak atfedilen ifade de bu durumun göstergelerindendir. Şiirselliği ön planda tutan Güleriyüz çevirisinde ise “bağrındaki inci” olarak, “Yaratıcı” ise “çarkıfelek” ifadesiyle “kadersel döngü” olarak görülmüştür. “Toprak” teşbihi ve seslenişiyile de “topraktan gelip toprağa gidileceğinin” vurgusu yapılmıştır. Tüm çevirilerde eşdeğer anlamı vermek için farklı yorumlamaların yapıldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 4.

Farsçadan İngilizceye yapılan Edward Fitzgerald Çevirisi (1993)	Farsçadan Türkçeye yapılan Abdülbaki Gölpınarlı Çevirisi	Farklı Dillerden yapılan Sabahattin Eyüboğlu Çevirisi	Farsçadan Türkçeye yapılan Ahmet Kırca Çevirisi (2.Bsk. 2006)	Farsçadan Türkçeye yapılan Ali Güleriyüz Çevirisi
---	--	---	---	---

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

	(1.Bsk. 1995, Son Bsk.2023)	(1.Bsk. 2003, 18.Bsk. 2020)		(1.Bsk. 2020)
Here with a Loaf of Bread beneath the Bough, A Flask of Wine, a Book of Verse, and Thou Besides me singing in the Wilderness- And Wilderness is Paradise enow (p.25)	Günaşırı bir ekmek geçiyorsa eline; Soğuk suyu da varsa kırık testisinde; Kendinden kötüye niye kul olur insan, Niye girer kendi gibilerin hizmetine? (s.86)	Yarım somunun var mı? Bir de ufak evin? Kimselerin kulu kölesi değil misin? Kimsenin sırtından geçtiğin de yok ya? Keyfine bak: En hoş dünyası olan sensin (s. 36)	Âlemde yarım somunu olan yahut da başını sokacak bir yuvası bulunan ne kimseye hizmet eden ne kimseden hizmet bekleyen kişi var ya; ona neşenle yaşa de ne de hoş bir âlemi vardır onun (s.135).	Kim sağlıklıysa ve varsa yarım ekmeği, Oturmak için, bir de küçük bir evi, Ne kimseye hizmetçi olur ne de efendi; “Mutlu yaşa” de, ona, çünkü vardır hoş bir dünyası (s. 68).

Bu rubai çevirisinde ilk olarak dikkati çeken, Fitzgerald'ın Farsça orijinalinden çevirdiği “Loaf of bread” ifadesinin, Eyüboğlu, Güzelyüz ve Kırca çevirilerinde “yarım somun” olarak; “kimselerin kulu kölesi değil misin?”, “başını sokacak bir yuva”, “keyfine bak”, Delisle ve Lederer'in Yorumlayıcı Çeviri Kuramı'nda ise anlam (sense), anlama (comprehension), sözcüklerden sıyrılma (deverbalisation) ve yeniden dile getirme (reexpression) aşamalarını geçmiş; hedef dilin dilsel ve kültürel öğelerini gözeterek yapılan “eşdeğer bir çeviri ürünü” örneğini teşkil etmektedir. Aynı şekilde, Gölpınarlı çevirisinde “kendi gibilerin hizmeti”, “insanın kendinden kötüye kul olması” söylemleriyle özellikle bu rubai çevirisinde daha kültürel odaklı bir çeviri anlayışını benimsediği, şiirselliğin daha çok hissedildiği görülmektedir. Tüm çevirilerde göze çarpan çevirmen psikolojilerinin çeviri ifadelerine yansımalarıyla, Hayyam'ı, onun ruh hâlini hissetme boyutunda kişisel farklılıklar da gözlenmekte; edebî psikoloji açısından güzel örnekler sunulmaktadır. Nasıl ki herkesin aynı olaya tepkisi farklıdır, çevirmenin de yaşadığını ifade eden şairin hissiyatına yaklaşımı farklıdır. Burada çevirmenin şairin ruhuyla, hayata bakışıyla ve duygularıyla özdeşleşmesi önem arz etmektedir. Nitekim Hayyam şiir çevirilerinde Fitzgerald'ın en büyük başarısı budur.

Tablo 5.

Farsçadan İngilizceye yapılan Edward Fitzgerald Çevirisi (1993)	Farsçadan Türkçeye yapılan Abdülbaki Gölpınarlı Çevirisi (1.Bsk. 1995, Son Bsk. 2023)	Farklı Dillerden yapılan Sabahattin Eyüboğlu Çevirisi (1.Bsk. 2003, 18.Bsk. 2020)	Farsçadan Türkçeye yapılan Ahmet Kırca Çevirisi (2.Bsk. 2006)	Farsçadan Türkçeye yapılan Ali Güzelyüz Çevirisi (1.Bsk. 2020)
There was a Door to which I found no Key: There was a Veil past which I could not see:	Ezel sırrını ne sen bilirsin ne ben, Bu bilmeceyi ne sen çözebilirsin ne ben,	Varlığın sırları saklı sende, benden; Bir düğüm ki ne sen çözebilirsin ne ben.	Ezel sırlarını ne sen bilirsin ne ben bilirim. Bu muammayı ne sen okuyabilirsin ne	Ezel sırlarını ne sen bilirsin ne de ben. Bu bilmeceyi ne sen çözebilirsin ne de ben.

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

Some little Talk a while of Mee There seem'd - and then no more of Thee and Me (p.46).	Perde arkasından SEN, BEN deyip durmadayız, Bir indi mi o perde, ne sen kalırsın ne ben (s. 29).	Bizimki perde arkasında dedikodu: Bir indi mi perde, Ne sen kalırsın ne ben (s.13).	de ben okuyabilirim. Perdenin ardındayken sen ben sözü söylenir durur, Ama perde kalktı mı ne sen kalırsın ne ben kalırım (s.107).	Perde arkasında benimle senin dedikodularımız var. Perde kalkınca ne sen kalırsın ne de ben (s.100).
---	--	--	--	---

Bu rubai çevirisinde Fitzgerald'ın kullandığı “key” ve “veil” sözcüklerinin metaforik anlamlarıyla aktarıldığı, rubainin bütününde anlatılmak istenen anlam(sense) ve “anlama” (comprehension) ise bu ifadeyi sadece anlamda anlama olarak ele almayıp “algılama, şairle özdeşleşme ve yorumlama” olarak ele alınabilir. Rubailerin Fitzgerald tarafından çevrildiği 18.yüzyıl dikkate alındığında, “thee” gibi şahıs ekine yer verilmesi ve “mee” vurgularının tüm rubai çevirilerinde görülmesi olağandır. Yine Kırca çevirisinde görülen “ezel sırları”, Eyüpoğlu çevirisinde göze çarpan “bir düğüm ki” ifadeleri, hedef dilin dilsel ve kültürel öğelerine riayet edilerek yapılan başarılı aktarımlardan biridir. Güzelyüz ve Gölpınarlı'nın bunu “bilmece”, Kırca'nın da “muamma” olarak yorumlaması, çevirilere yorumcu renklerini ve Türkçemizin zenginliklerini katmış; yine her şekilde “eşdeğerlik” sağlanmıştır. Aynı şekilde “little talk” söylemini, Gölpınarlı'nın “sen ben deme”, Eyüpoğlu'nun “perde arkası dedikodu”, Kırca'nın “söz”, Güzelyüz'ün “perde arkası dedikodular” şeklinde çevirmen yorumlarını da eklemiştirler. Rubai çevirilerinin genelinde, Eyüpoğlu ve Kırca'nın bu tür kültürel aktarımları Hayyam'ın ruhunu Türkçeye yansıtan başarılı çeviri örneklerindendir. Bu durum, Eyüpoğlu, Güzelyüz ve Kırca'nın daha sonraları yapılan çevirilerle günümüz Türkçesine en yakın çeviriler oldukları; Hayyam'ın hissiyatının şiirsellikte aynı paralelde okuyucuya aksettici; çevirmenlerin bir çeviri zaruretinden ziyade Hayyam'ı hakkıyla Türk okuyucularla buluşturmayı şiar edinmeleri ve tüm çevirmenlerin Hayyam çeviri kitap içeriklerinden tespit edilmiştir.

Hayyam'ın rubai çevirileri edebî psikoloji açısından değerlendirildiğinde, rubailerin edebî psikoloji çevirilerinde çok verimli bulgular ve sonuçlar sunduğu gözlemlenmektedir. Çünkü rubailer bilinçli olarak açık, eksik ve çok anlamlı bırakılmış metinlerden oluşur. Bir taraftan çevirmen ve okur anlamı tamamlama ihtiyacı duyarken, bir taraftan da kendi dünya görüşünü metne yansıtmaktadır. Bu süreç, Hayyam çevirilerinin değerlendirilmesini zorlaştırmakta ve net bir çeviri örneği sunamamaktadır. Burada yansıtma (projeksiyon) adı verilen yöntem etkili olmaktadır. Tasavvufi çevirmen ve okur, bu açıdan rubailerini ele almaktadır; hedonist bakış açısından değerlendiren, dünya zevklerini ön planda tutan algıyla irdeleyenler ise varoluşçuluk felsefesinden hareket edenleri anlamsız ve tuhaf açılımlar olarak yorumlayabilirler. Yani, metin her bir okurun bakış açısı ve dünya görüşüne uygun bir ayna görevi görür. En önemli bölüm olan çevirmen psikolojisiyle değerlendirildiğinde, kendi inanç sistemini, estetik zevklerini ve yaşadığı dönemin ideolojik anlayışını metne aktarabilmektedir. Dolayısıyla, tüm değerlendirmeler neticesinde rubailerde hem kaderi sorgulayan hem yaşamdan zevk almayı sorgulayan hem de yaşamın geçiciliğine vurgu yapan bir anlayışın yansıtıldığı görülmüştür.

SONUÇ

Fitzgerald tarafından Farsçadan yapılan rubai çevirilerinin, Güzelyüz, Gölpınarlı, Eyüpoğlu ve Kırca tarafından yine Farsçadan Türkçeye çevirilerinin çeviribilim, yorumbilim ve edebî psikoloji açısından Schleiermacher'ın yorumlayıcı çeviri yaklaşımı ile Delisle ve Lederer'in yorumlayıcı çeviri kuramına göre incelendiği çalışma neticesinde, yaşadığı dönemde tam olarak anlaşılabilen, çağının ötesinde yaşayan Hayyam'ın yaşadığı sıkıntıları dile getirdiği rubailerindeki genel ruh hâlinin çevirilere yansıdığı gözlemlenmiştir. Çevirinin diller ve kültürler arasında köprü kurduğu anlayışından hareketle, Fitzgerald çevirilerinde Batı'da yaşayan melankolik Hayyam'ını, Gölpınarlı'nın tasavvuf ekolünden gelen bedbaht

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

Hayyam'ını, Eyüpoğlu ve Kırca'nın laik Türkiye'ye attettikleri Hayyam'ı, Güzelyüz'ün ise tüm bu anlayışları filozofik olarak yorumladığı Hayyam'ı görmektedir. Çevirilerde, her ne kadar geçmişe serzenişte bulunulan gerçek olamayacak Hayyam çevirilerine atıfta bulunulsa da, çevirmenlerin çevirilerinde herkesin kendi içindeki Hayyam'ı çevirileriyle yansıttığı tespit edilmiştir. Ancak burada özellikle vurgulanması gereken, diğer tüm çevirilerde olmayan rubailerin özüne sadık, yorumlayıcı çeviri kuramına uygun olarak eşdeğere en yakın çeviriler mevcuttur. Rubailer çevirilerinde görüldüğü gibi, şairin şairi olan çevirmen, bir Hayyam gibi derin duyguları olan, ifadelerinde bolca nükteli ifadelerle yer veren şiirleri yeniden yazan, yeniden yorumlayan ve ne tam şaire ne de tam çevirmene ait olan ortak ürünü ortaya çıkaran kişidir. Bu çalışmada özellikle vurgulanmak istenen, herkesin kendi içindeki Hayyam'ı yarattığı rubai çevirilerinde en özgün, en Hayyamca ifadelerle yer veren çevirilerin aktarımıyla dünyamızın insanlığın ihtiyaç duyduğu XI. Yüzyılda doğudan seslenen, XVIII. Yüzyılda Fitzgerald'la Batı'da sesi yankılanan, XX. Yüzyıl Anadolu'sunda nidalarına eşlik edilen Hayyam'ı çeviribilim, yorumbilim ve edebi psikolojiden bağımsız düşünemeyeceğimiz; söz konusu Hayyam gibi bir özne olduğunda tüm kavramların birbiriyle iç içe olduğu aşikârdır. Hayyam, çeviribilimsel psikolojik yorumlamanın günümüz anlayışıyla tezahürüdür. Şiirselliği daha öncelik veren Eyüpoğlu'nun rubai çevirisiyle, tüm zamanların yorumuyla çalışma sonuçlandığında Hayyam'ın rubai çevirisiyle çalışmayı nihayetlendirmek daha isabetli olacaktır;

Bir sır daha var, çözdüklerimizden başka!
Bir ışık daha var, bu ışıklardan başka.
Hiçbir şey yaptığınla yetinme, geç öteye:
Bir şey daha var, bütün yapıtlardan başka (Eyüpoğlu, 2020, s.27).

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2020). Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü. Bilgi Yayınevi.
- Aminrazavi, M. (2013). The wine of wisdom: The life, poetry and philosophy of Omar Khayyam. Oxford: Oneworld Publications.
- Andı, M.F. (1999). Türkçede Rubaiyat-ı Hayyam tercümeleri. İstanbul İlmi Araştırmalar 7 (9–29).
- Bassnett, S. (2002). Translation Studies. Routledge.
- Bekhrad, J. (25 Ocak 2018) BBC News Türkçe. Culture Ömer Hayyam'ın Rubaileri: Tarihin en muhteşem kitabı. <https://www.bbc.com/turkce/vert-cul-42792690>
- Bergneysî, K. (2004). *Hekîm Ömer Hayyam ve Rubâiyât*. Tahran.
- Bekhrad, J. (11 January 2018). BBC News Culture. The Rubaiyat: History's most luxurious book of poetry? <https://www.bbc.com/culture/article/20180111-the-rubaiyat-historys-most-luxurious-book-of-poetry>
- Cole, J. (2020). The Rubaiyat of Omar Khayyam, A New Translation from the Persian. I.B.Tauris.
- Dehbâşî, A. (Ed.). (2003). *Mey o Mînâ: Seyrî der zendegî o âsâr-i Hakîm Ömer Hayyâm-i Nişâbûrî*. Tahran.
- Dokumacı, N. (2024). Ömer Hayyam Hayatı, Düşüncesi, Eserleri, Rubaileri. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 13(39), 775–780. <https://izlik.org/JA28BM36GN>
- Eyüboğlu, S. (2003). Ömer Hayyam Rubailer. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Fitzgerald, E. (2018). Türkiye İslam Ansiklopedisi. TDV. Yayınları
- Fitzgerald, E. (1993). The Rubaiyat of Omar Khayyam. Wordsworth Editions Limited.

Edward Fitzgerald'ın Ömer Hayyam Rubai Çevirilerinin Çeviribilim, Yorumbilim ve Edebî Psikoloji Açısından Analizi/ Rabia Aksoy Arıkan

- Güzelyüz, A. (2020). *Ömer Hayyam: Hayatı, düşüncesi, eserleri ve rubaileri*. Demavend Yayınları.
- Güzelyüz, A. (2021). Ömer Hayyam rubailerinin dünya dillerine çevirilerine bir bakış. İçinde İ. Söylemez (Ed.), *Afganistan-İran-Tacikistan: Dil ve edebiyat yazıları* (ss. 243–250). Demavend Yayınları.
- Gölpınarlı, H. (2023). Hayyam ve Rubaileri. Inkılap Kitabevi.
- Hayyam, Ö. (2013). Rubailer. Liya Yayınları.
- Kanberî, M. R. (2005). *Hayyamnâme* (2. bs.). Tahran.
- Kaya, M. (2023). Yorumlayıcı Çeviri Kuramı Açısından Albert Camus'nün "Yabancı" Adlı Romanının Çevirilerinin İncelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 140114012. DOI: 10.29000/rumelide.1406027.
- Kırca, A. (2006). Ömer Hayyam Rubaileri. Ötüken Yayınevi.
- Kurtuluş, R. (2018). "Fitzgerald, Edward", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Fitzgerald-edward> (E.T.: 23.04.2026).
- Lefevere, A. (1992). *Translating Literature*. MLA.
- Kırlangıç, H. (2018). Ömer Hayyam. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/omer-hayyam#2-fars-edebiyatinda> (23.04.2026).
- Özcan, O. (2019). Yazın çevirisi incelemelerinde yorumlayıcı çeviri kuramı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 587–603.
- Özgül, M. K. (2007). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e klasik edebiyat çalışmaları (1839-1922). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (9), 47–172.
- Paker, S. (2002). *Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture*. Boğaziçi University Press.
- Sığircı, İ. (2022). *Çeviri Felsefesi*. Nobel Yayıncılık.
- Sönmez, K. (2025). Akıl ve Kalp Eğitiminde Bilimin Rolü. Ömer Hayyam ve Bilime Katkısı (ss. 160-165). Umay Yayınevi.
- Unat, Y. (2018). Ömer Hayyam. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/omer-hayyam#1> (23.04.2026).
- Uslu, M. (2020). Yorum ve Çeviri. *Hermeneutik Bir Bakış*. Çeviribilim Yayınları.
- URL: <https://www.gercekedebiyat.com/haber/hayyam-uzerine-sabahattin-eyuboglu> (Erişim Tarihi: 18.07.2026)